

“Tarih meleği kanat çırpıyor”

Röportaj: Osman Öztürk*

Acıbadem Üniversitesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı öğretim üyesi
Doç. Dr. Fatih Artvinli ile tıp ve salgın hastalıkların tarihi üzerine konuştuk.

**Başlarken; tıp tarihi bize neyi
Banlatır?**

Tıp tarihi bize bugün tıp adına ve tıp alanında bildiğimiz şeyleri nasıl bile bildiğimizi, ne tür dönüşümlerle tıp bilgisini şekillendirmeye çalıştığımızı anlatıyor temel olarak. Yani toplumsal ve siyasal bir kurum olarak ve bir örgütlenme biçimi olarak tıp nasıl oldu da yerel, ulusal, bölgesel veyahut küresel olarak inşa edildi, bu süreci anlamamıza yardımcı oluyor. Çünkü tıp, bir tür olarak insana özgü, yani insan tarafından icat edilmiş, uygulana gelmiş bir pratik, insansal bir eylem. Sadece kliniğe hapsedilebilecek bir

branş değil. Klinik kadar kritiğin de önemli olduğu bir bilim. Dolayısıyla bilgiye sahip olmanın yanı sıra bunu soruşturma, araştırma, bilgiyi edinme biçimi veya bunun bizi ulaştıracağı bilgelik, hikmet olarak hekimliği bu anlamları ile düşündüğünüz zaman hiç şüphesiz bize yardımcı olacak alanların başında insan bilimleri yani beşeri bilimler geliyor. İnsanı, insanlığı, uygarlığı, toplumları inceleyen bilimlerin en temel laboratuvarı ise tarih. Dolayısıyla tıp tarihi bize her şeyden önce kliniği anlamamıza ve kritik düşünerek bunu uygulamamıza yardımcı olabilir.

**Bir buçuk yıldır bir pandemi
Yaşıyoruz. Biz hekim olarak işin**

daha çok klinik yönüyle, halk sağlığı yönüyle ilgileniyoruz. Peki, bir tıp tarihçisi bugün devam eden bir pandemiye baktığı zaman neyi görüyor, nasıl okuyor?

Tıp tarihinin en önemli konularından biri olan geçmişteki salgın hastalıkları anlatırken bir büyük pandemiye tanıklık etmek öncelikle başlı başına kafa karıştırıcı, şaşırtıcı bir durum. Çünkü kitapta durduğu gibi durmadığını görüyoruz pandemini. Konuştuğumuz, amfilerde anlattığımız şeyin bir benzerini yaşamak, gözlemlemek insanda tuhaf bir beyhüdelik hissi uyandırıyor öncelikle; yani geçmiş salgınlarda sorulmuş soruları bugün yeniden kendimize sorarak cevap bul-

* Dr., Hekim Sözü Yayın Kurulu üyesi

ma çabası anlamında bir beyhudelik hissi. İkincisi, çok çok uzakta kalmış, o tozlu raflarda çoktan unutulmuş bir şey, çok uzak bir geçmiş sanki böyle önümüzde yeniden beliriyor. Yani bir tür benzetmeyle Walter Benjamin'in "Tarih meleği" kanat çırpıyor! Tesadüf, pandeminin ilan edildiği 11 Mart'tan bir hafta önce İstanbul Tıp Tarihi dersi kapsamında öğrencilerimle beraber Beyoğlu Tıp Tarihi saha gezisi yapıyorduk ve her yıl olduğu gibi Taksim Meydanı'ndan başlamıştık. Taksim Meydanı'nın eski bir veba mezarlığı olduğunu, kolera döneminde Beyoğlu'nun durumunu, mezarlıkları hatırlatan sokak adlarını (Sıraselviler, Rum Kabristanı, Meşelik sokak vs), bunları unuttuğumuzu, Beyoğlu'nda yürürken şöyle bir etraftaki levhalara, hastanelere bakıp her tarafın salgınlar ile ilişkili olduğunu, ama bunları unuttuğumuzu konuşuyorduk. Yani aslında her tarafımızda böyle geçmişin tıbbi kurumları veya salgınlarını hatırlatan pek çok şey var. Böyle bir dönemin hemen ardından da o son dersimiz pratik olarak sahada idi. Daha sonra da kapanma süreci ile beraber şunu fark ettik; evet artık o uzak geçmişin bugün de içerisindeyiz ve nereye doğru çıkacağı belirsiz bir ana tanıklık ediyoruz. ABD'li bir tıp tarihçisi pandemiye tanıklık etmeyi sanki Titanik'in batacağını bilen birinin onu bir kere daha yaşıyor ve çaresizce bakıyor olmasına benzetmişti. Ama ben o anlamda daha iyimser düşünüyorum; çünkü salgınlar aynı zamanda bir şeyin şafağı, bir şeyin değişiminin eşiği, tam hissedemediğimiz ama sezgisel olarak bir şeylerin değişebileceğini ve değişmesi gerektiğine dair bir tür tarihsel kırılma anı gibi de hissederek yaşadık bu süreci.

Bazı tarihçiler feodalizmin sonunu getirenin aslında Avrupa'daki veba salgını olduğunu, keza İspanyol sömürgecilerinin en büyük silahının eski kitadan yeni dünyaya taşıdıkları bulaşıcı hastalıklar olduğunu, o sayede nüfusun büyük ölçüde kırımdan geçirdiklerini ve Amerika'ya işgal ettiklerini söylüyor. Tarihte salgın hastalıklar toplumsal yapıları nasıl etkiliyor?

Tarihi insanın sadece insanlarla ilişkisi olarak değil, insanın insan olmayan

hayvanlarla ve mikroorganizmalarla olan karşılıklı mücadelesinin bir tarihi olarak da düşünebiliriz. Yani insanlarla mikroorganizmalar arasındaki ilişkiden patlak veren salgınlara odaklanarak çok kolaylıkla bir uygarlık tarihi anlatabiliriz. Böyle düşündüğümüz zaman günümüz dünyasının inşa edilmesinde mikropların ve insanların mikroplarla olan ilişkisinin çok önemli olduğunu görüyoruz. "Kara ölüm" dediğimiz, beş yüz yıl süren veba pandemisini düşünecek olursak insanların bütün bu dönem boyunca en temelde kendilerini, diğer insanlarla olan ilişkilerini, dini, siyaseti, geleceği sorguladıkları dönemler aynı zamanda salgınlar. Dolayısıyla bir tür değişimi veya tarihin değirmen taşını döndüren bir durum salgınlar. Motive edici ve itici bir güç bu anlamıyla. Ama biz gerçekten de tarihsel bellek yitimi ile mustaribiz. Yani biz, unutan bir türüz aynı zamanda. Geçmişteki benzer en yakın pandemi 1918 yılındaki İspanyol gribi. Aradan yüz yıl gibi kısa bir süre geçmesine rağmen insanların ve dünyanın çoğu, COVID-19 pandemisi ile birlikte öğrendi böyle bir pandeminin yaşandığını. Bir tür hafıza kaybı ya da bellek yitimi gibi "Aa, böyle bir pandemi mi varmış yüzyıl önce? O zaman ne yapılmış? Kapanmayı daha uzun uygulayan yerlerde ölümler daha mı az olmuş? Maskeler işe yaramış mı?" diye hemen geçmişe bakmaya başladık.

Salgın hastalıklar Osmanlı zamanında da ciddi bir sorun. Sanırım daha çok da kolera salgınları.

Osmanlı İmparatorluğu çok geniş coğrafyaya yayılmış bir İmparatorluk ve elbette irili ufaklı çok sayıda salgına tanıklık etmiş. Yani tifo, tifüs, sifilis, sıtma, tüberküloz ve belki de daha önemli olarak bazı kurumları ortaya çıkartması ve merkezi bürokrasiyi değiştirmesi açısından kolera. Çünkü kolera, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin merkezileşme, modernleşme çabalarının olduğu bir döneme denk düşüyor. Tam da o dönemde kolera bir tür turnusol kâğıdı işlevi görüyor. Devlet ilk defa modern anlamda sağlık alanını organize edip denetlemeye, biçimlendirmeye ve insan gücü yetiştirmeye çalışıyor. Örneğin,

bugünkü Sağlık Bakanlığı'nın tarihini 1830'lardaki Karantina Teşkilatı ile başlatabiliriz.

14 Mart 1827 Türkiye'de modern tıp eğitiminin başlangıcı ve baktığımız zaman Osmanlı modernleşmesinin erken dönem adımlarından biri. Aslında Türkiye'de modern tıbbın ve modern tıp eğitiminin inşası da salgınlarla ilgili, değil mi?

Çok doğru. Çünkü o dönemde en büyük insan hareketinin olduğu yer ordu, cepheler ve aylarca, yıllarca süren savaşlar. En büyük insan transferinin, dolaşımının olduğu orduda ve askerler arasında bir salgın, belki de savaştan daha fazla kayıpların yaşanmasına neden olabiliyor. Diğer de yaralıların durumu. Bir ordunun başarısının ölçütlerinden biri verilen kayıpların azlığı ise, bu durumda yaralı ya da artık saf dışında kalmış yaralı askerler de önemli hale geliyor. Çünkü ölüme sebebiyet verebilecek durumları, ölüme sebebiyet vermeden kurtarmak da bir başarı. Yani askerlerin ölmesini engellemek için askeri cerrahinin gelişmesi veya seyyar ambulans, sahra hastanelerinin oluşması, onları taşıyacak, bakımını yapacak kişilerin eğitilmesi ihtiyacı doğuyor.

Hala kullanırız, tezkereci.

Tezkereci evet. Mesela ne diyoruz? Hasta "taburcu" oldu, yani tabura döndü. Hatta hasta kaçarsa "fırar" diyoruz. Bu salgın meselesinde ilk yapmaya çalıştığımız şeylerden biri olan triyaj sistemi de askeri hekimlikten gelme.

Neticede gerçekten tıp tarihinin bize öğrettiği çok şeyler var. O açıdan mesela tarihe baktığımızda ve bugüne döndüğümüzde, o tecrübelerden biz ne öğrenebiliyoruz, nasıl bir perspektif sunuyor bize?

Aslında ilk tespit belki şu; geçmiş hiçbir zaman ve asla aynı şekilde tekrar edemez. Tarih tekerrür etmez. Zaten ontolojik olarak tekrar edemez, çünkü aynı insanlar değildir, aynı zaman değildir, dolayısıyla hiçbir şey tarihte birebir aynısıyla tekrar edemez. Ama tekrar eden şey tarihin kendisi değil ise tarihi inşa eden insanlar

tekrar edebilir. Yani insanların, insan gruplarının, toplumların davranışları, düşünceleri, tepkileri, değişim arzuları tekrar edebilir, bazı kalıpların bir örüntü halinde tekrar edebildiğini görebiliriz ancak. Örneğin salgının başladığı anda bir panik alışverişi yaşanması, stoklama veya zenginlerin kırlara çekilmesi, imkânı olanların izole olabilecekleri şehir dışlarına taşınması veya salgın esnası ve sonrasında insanların geleceğe dair kötü, karamsar düşünceleriyle örneğin evliliklerini geciktirmesi, evlilik yaşlarının uzaması veya iş gücünün azaldığı durumlarda insan kaybı ile ekonominin dönüşüyor olması. Aynı zamanda siyasetin kalıplarının da ortaklaştığını görüyoruz. Zaten illa tarihte, salgınlar tarihinde bir benzerlik, süreklilik arıyor isek bu sürekliliği belki de en çok toplumu yönetenler ya da yönetici sınıflar veya siyasetin, rejimin kalıplarında görebiliriz. Örneğin kolera salgınlarında deniz ticaretini en az zararla kapatmaya çalışmak için gemilerden temiz kâğıdı istenmesinden vazgeçilmesi. Çünkü bu ticarete engel, oysa "bir an evvel açalım!"

Yani "Çarklar dönecek, işçiler çalışacak" eskiden beri aynı kalıp. Bir de bu salgın vesilesiyle tekrardan gündeme gelen bu komplo teorileri, tıbbi şarlatanlık, aşı karşıtlığı, vb; geçmiş yıllarda da var, değil mi?

Doğru. Mesela 1918 İspanyol gribinin Alman biyolojik silahı olduğu yönünde zamanında Amerika'da yayınlar çıkıyor. Veya 18. Yüzyıl sonunda Edward Jenner'in hani sığırlardan elde ettiği ilk çiçek aşısı çalışmaları sırasında insanlar ciddi ciddi hem yazılı olarak hem de kulaktan kulağa fısıltı olarak şuna inanıyordu: bu aşıyı yaptırırsak ineklerde olduğu gibi boynuzlarımız çıkabilir!

"Çiğ takacaklar, DNA'mız bozulacak" gibi.

Modern bilime kuşku ve korku bir yanılla da doğaüstü inançlar ile doğadan kaynaklanan nedenler arasındaki çatışmayı da gösteriyor. Hipokrat tam bu noktada çok önemli bir isim. Çünkü Hipokrat'ı Hipokrat yapan en önemli vasfı esasında hastalıkların dışarıdan ve görünmeyen bir şeyin ele geçiril-

mesi ile değil, son derece kanıtlanabilir, görülebilir nedenlere bağlı olduğunu, doğaüstü ile açıklanamayacağını, insanın bedeninin içerisinde olup biten ve onu etkileyenler ile hastalık dediğimiz şeyin nedenlerinin, somut nedenlerinin olduğunu göstermesi. Hastalığı yeryüzü ile, burası ile, bu dünya ile, insan ile açıklamaya başlaması.

Sonuçta bu dönem kapanacak. Bir Stıp tarihçisi olarak dönüp bu dönemi yazmaya çalışsanız sizce ana başlık ne olurdu?

Geleceğe yönelik yapacağımız her türden projeksiyonda bize hem bugün hem de dün yardımcı olabiliyor sadece. Aslında bugün diye bir şeyin olmadığını idrak etmemiz gerekiyor. Çünkü bugün, o geçmişin içinde yaşadığı dönem, dolayısıyla bizden ayrı, başka, uzak ve başka bir yerde geçmiş yok. Tarih biziz. Tarihi inşa eden de insanlar. Buradan geleceğe bakacak olursak belki yine Benjamin'in benzetmesiyle şöyle ifade edebiliriz: tarih ancak bir görüntü olarak yakalanabilir. Bir an parıldadığında yitip gitmiş bir anı yakalama çabası. İçinde bulunduğumuz COVID-19 tam böyle bir tehlike anında parıldayan ışığı yakalama dönemi. Dolayısıyla bu açıdan düşündüğümde, yüzü geçmişe, sırtı geleceğe dönük olan tarih meleşti metaforu gibi sürükleniyoruz. Benjamin o fırtınaya "ilerleme" diyor. Biz de çaresizce geçmişe bakıyoruz ama ilerleme devam ediyor. Dolayısıyla ileride bu döneme dönüp baktığımızda "Tehlike anında parlayan ışık!" diyebilirim. Şu iki yıllık süre içerisinde yaşadığımız ana baktığımızda, bir tehlike anı var, bir tehlike anının, istisnai bir durumun içindeyiz. Ama bu anda parıldayan bir ışık da var.

Işık derken neyi kastediyorsunuz?

Umut.

Obiç tükenmiyor değil mi aslında?

Evet. Tam bu anlarda onu hissedebiliyoruz. Koleradan bahsettik, vebadan bahsettik ve bugün o yüzyıllara geri dönüp baktığımızda eğer onların acıları ve biriktirdiği tortudan bize sadece bugünü inşa ettiğimiz anı hatırlıyoruz.

Bütün o geçmişe bugüne ulaştığı için, yolu bugüne çıktığı için bakıyoruz. Yarın da daha iyi bir dünya için geçmişe döndüğümüzde belki buradan başlayan birtakım ışıkların ancak oraya doğru evrildiğini düşünebiliyoruz. Elbette bu salgınla beraber küresel kapitalizm bir gecede bir günde yıkılacak gibi değil ama ileride bir gün geriye döndüğünde bu aşamanın da önemli bir tehlike anında parıldayan bir ışık olduğunu hissetmek ya da buna benzer bir yorum yapılabilir.

Bir de şunu da söyleyeyim. Gerçekten şu bir buçuk yıl içerisinde virüsün genom diziliminden aşı üretimine ve aşılardan başlamasına kadar geçen süreyi düşüncecek olursak, demek ki doğru kanalize edilmiş olsa, doğru yerde ortaklaşılabilmiş bir dünyada herkesin aynı anda ve aynı adalet duygusu ile, eşitlik duygusu ile siyasetin inşa edildiği bir dünyada demek ki salgının çok çok daha az kayıplar ve çok daha hızlı bir şekilde ortadan kalkabileceğini artık iyice anlamış oluyoruz. Demek ki aslında yeni sorun dünyadaki kaynakların yetersizliği değil, nasıl bölüşülüp dağıtıldığı ve sorun esasında bir yendien dağıtım ve adalet sorunu.

Tekrar baştaki soruya dönecek olursak, bu salgın vesilesiyle tıp tarihi bize ne anlatmış oluyor?

Bu salgın bize bir salgının önüne geçebilmenin sadece tıbbı bırakılabilecek bir şey olmadığını gösterdi. Adına tıp dediğimiz şeyin, tıp pratiğinin ancak ve ancak siyasal, ekonomik, toplumsal ve psikolojik pek çok sürecin aynı anda yönetildiği müddetçe anlamlı ve insansal bir eylem olduğunu gösterdi. Dolayısıyla birbirinden kopartılarak ayrı ayrı kompartımanlar halinde düşündüğümüzde, ekonomiyi tıptan ayrı, sağlığı psikolojiden ayrı, bütün bunları ayrı ayrı kompartımanlar olarak düşündüğümüzde bunun ne kadar geçersiz yaklaşım olduğunu burada görüyoruz. Çünkü etkili bir ilacın bulunamadığı bütün anlarda etkili en iyi ilaç dayanışma ve kolektif hareket edebilme becerisidir. Bütünsel olarak tıbbı bunun merkezine koyduğumuzda ise tıp dediğimiz alanı daha iyi kavrayabilir ve dönüştürebiliriz.

